

VZPOSTAVITEV ITALIJANSKO-JUGOSLOVANSKE DRŽAVNE MEJE
LETA 1947 IN SPOMIN PREBIVALCEV LOGA POD MANGARTOM

Marko KLAVORA

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: marko.klavora@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Na študiji primera skupnosti Log pod Mangartom in rudarjev, ki so dnevno odhajali na delo v rudnik svinca in cinka v Rabelj, ki je po 15. 9. 1947 prešel v okvir Italije, medtem ko je Log pod Mangartom pripadel Jugoslaviji, je v prispevku predstavljeno obdobje, ki je sledilo koncu druge svetovne v Zgornjem Posočju. Vprašanja, ki si jih avtor postavi, zadevajo individualni in kolektivni spomin rudarjev in prebivalcev skupnosti Log pod Mangartom, na drugi strani pa oblike soočenja posameznikov z novonastalo mejo med Italijo in Jugoslavijo. Ob arhivskih dokumentih, ki so jih proizvedle lokalne politične strukture, je avtor pridobil ustno zgodovinske intervjuje s prebivalci Loga pod Mangartom. Metodološki prijem je prej ideografski kot nomotetičen, saj si avtor prizadeva osvetliti predvsem partikularnost zgodovinskega dogajanja in spominjanja.

Ključne besede: Log pod Mangartom, kolektivni spomin, meja, rudarji, Rabelj, ustna zgodovina

LA COSTRUZIONE DEL CONFINE STATALE ITALO-JUGOSLAVO NEL 1947
E LA MEMORIA DEGLI ABITANTI DI LOG POD MANGARTOM

SINTESI

Attraverso lo studio della comunità di Log pod Mangartom e dei minatori che si recavano giornalmente a lavorare presso la miniera di piombo e zinco di Cave del Predil, località inglobata dopo il 15. 9. 1947 nello Stato italiano – mentre Log pod Mangartom fu assegnata alla Jugoslavia – il contributo si sofferma sul periodo successivo alla fine del secondo conflitto mondiale nella regione dell'Alto Isonzo. L'autore analizza la memoria individuale e collettiva dei minatori e della comunità di Log pod Mangartom, approfondendo come i singoli attori si sono rapportati verso il neoistituito confine italo-jugoslavo. Oltre ai documenti d'archivio inerenti le

strutture politiche locali, sono state utilizzate alcune interviste orali raccolte tra gli abitanti di questa località. Per cogliere anche l'aspetto particolare di quanto accadde e della memoria stessa, l'autore ha seguito un procedimento principalmente ideografico piuttosto che nomotetico.

Parole chiave: Log pod Mangartom, memoria collettiva, confine, minatori, Cave del Predil, storia orale

UVOD

Rudarji vasi Log pod Mangartom in Strmec, zaskrbljeni za svoje delo v rudniku svinca in cinka Rabelj,¹ so februarja 1947 pisali vladi Ljudske republike Slovenije, naj jim pomaga in posreduje pri (italijanski) upravi rudnika, da bi še naprej obdržali svojo zaposlitev.

Rudnik naj bi po pariški mirovni konferenci namreč pripadel Italiji,² medtem ko naj bi po francoskem predlogu vasi Log pod Mangartom, Strmec in Predel ostale na drugi strani mejne črte, v Jugoslaviji. Za 96 podpisanih rudarjev in njihove družine je to pomenilo, da bi ostali brez glavnega vira zaslužka, nujnega za preživetje v alpskem okolju, omejenem z naravnimi viri.

Pismo, naslovljeno na vlado Ljudske republike Slovenije, bo v pričujočem prispevku služilo kot izhodiščna točka za prikaz problemov in zagat, s katerimi se je srečevalo prebivalstvo vasi Log pod Mangartom, Strmec in Predel³ ob novo postavljeni meji med državama Italijo in Jugoslavijo v obdobju po sklenitvi pariške mirovne pogodbe leta 1947 in priključitvi tega področja k Jugoslaviji. V analizo bom pritegnil tudi arhivske vire, ki dokumentirajo delovanje lokalnih, okrajnih in okrožnih

-
- 1 Rudnik v Rablju (Cave del Predil), blizu Trbiža (Tarvisio) v današnji Italiji, ima dolgo zgodovino. Prvi pisni dokaz je dovoljenje, ki ga je bamberški škof Anton dal Trbižanom in Bovčanom), s katerim so ti imeli pravico do izkoriščanja rude na tem ozemlju. Zaposlovanje ljudi iz Zgornjega Posočja v rabeljskem rudniku se je začelo konec 16. stoletja, bolj množično pa se je nadaljevalo v začetku 19. stoletja. Največ ljudi se je zaposlovalo iz krajev Strmec, Log pod Mangartom, Bovec, Soča, Trenta, Čezsoča in Žaga (Vadnjal, 2004, 163–178).
 - 2 Rudnik je bil delničarska družba v lasti angleškega kapitala. Leta 1932 je dobil od italijanske vlade koncesijo za rudnik inženir Bernardino Nogara, glavni delničar pa je bil Charles Algernon Moering v Londonu. Direktor rudnika v obravnavanem obdobju je bil Giovanni Nogara, Bernardinov sin. Njegov stric, Giuseppe Nogara, je bil videmski škof, Vatikan pa je tudi sodeloval v rudniku s kapitalom. Ena izmed hipotez je tudi, da naj bi prav zaradi angleškega kapitala rudnik pripadel Italiji in ne Jugoslaviji (Sivini, 2008, 7–9).
 - 3 V pričujočem članku bom za vse tri vasi uporabljal besedno zvezo skupnost Log pod Mangartom.

političnih oblasti, ki odhajanju rudarjev (po priključitvi) iz Jugoslavije na delo v Italijo niso bile naklonjene predvsem zaradi ideoloških razlogov, le-te pa bom v nadaljevanju primerjal in križal s pričevanji/pripovedmi, ki sem jih o obdobju neposredno po priključitvi (15. 9. 1947) do sredine petdesetih let, ko je državna meja najbolj ostro zarezala v njihov način življenja in preživetja, pridobil od nekaterih še živečih rudarjev v Logu pod Mangartom in drugih prebivalcev skupnosti v letih 2008 in 2009.

V pričujoči študiji primera bom poskušal osvetliti dinamiko obdobja, ki je sledilo koncu druge svetovne vojne v hribovskih vaseh v Zgornjem Posočju, kjer se je sprva vzpostavila Zavezniška vojaška uprava, kasneje (po 15. 9. 1947) pa je to področje prešlo v okvir Jugoslavije. Na eni strani bom pokazal, kako se je to obdobje ohranilo v individualnem in kolektivnem spominu⁴ rudarjev in prebivalcev skupnosti Log pod Mangartom, na drugi strani pa, kako so se posamezniki kot akterji in oblikovalci (Cohen, 1994) zgodovinskega dogajanja soočali z novonastalo mejo med Italijo in Jugoslavijo, ki je pred drugo svetovno vojno ni bilo. Na tej točki analize bodo poleg arhivskih dokumentov lokalnih političnih struktur moj glavni vir ustnozgodovinski intervjuji s prebivalci Loga pod Mangartom, postopek pa bo prej ideografski kot nototetičen, saj si bom prizadeval, da spregovori tudi partikularno. Moj namen je opozoriti na odpornost posameznika in skupnosti, ki se postavita proti državi, politični oblasti in njenim predstavnikom, po drugi pa sta se pripravljena prilagajati.

Ker gre za področje ob državni meji, bom pozoren na vpliv, ki ga je imela postavitev državne meje⁵ med Jugoslavijo in Italijo na odnos matične države do prebivalcev ob njej. Dejstvo je, da državne meje v prostoru in času niso homogene,

4 V tem kontekstu ta dva pojma uporabljam na način, da ju ločim od pojma zgodovinski spomin. To pa ne pomeni, da sta individualni in kolektivni spomin »čista« spomina, brez censusov in preoblikovanj. Prvi je posameznikov, drugega pa si delijo posamezniki določene skupnosti (community), skupine ali območja ter ju kot takega ločujemo od zgodovinskega (uradnega) nacionalnega (napisanega) spomina (glej: Halbwachs, 2001, 55–95). Te različne ravni spomina, v slovenščino Taja Kramberger uvaja termin memorije (glej: Kramberger, 2001, 215–222), so seveda »čiste« samo v teoriji, v praksi ustnozgodovinskih intervjujev so med seboj prepletene, težko ločljive, njihova raba pa prav zaradi tega problematična, vendar kljub temu metodološko (in epistemološko) nujna, če želimo razpoznavati in posledično analizirati ter razumeti delovanje posameznikov ali kolektivitet v zgodovini. Luisa Passerini postavlja v ta okvir razpoznavanje subjektivnosti v zgodovini, ki odgovarja na vprašanje, kdo so subjekti v zgodovini in kako pojasniti njihovo sposobnost odločanja ter poudarja, da naloga zgodovinarja ni v tem, da posveča pozornost imitativnim vedenjem, pač pa prepletom odvisnosti, pogojenosti, svobodnih izbir in uporov (Passerini, 2008, 216–217).

5 Rad bi poudaril, da je bila državna meja v prvih letih po priključitvi pri prebivalcih ob meji dojeta predvsem kot fizična črta in manj kot »meja v glavah« ljudi. Meje ne bom videl »romantično«, mehko, kot je to praksa novinarjev in raziskovalcev v obdobju pred priključitvijo Slovenije k EU in po njej, kjer se je govorilo predvsem o multikulturnosti, identitetni manipulabilnosti itd. V obdobju neposredno po priključitvi tega področja k Jugoslaviji prebivalci dojemajo in doživljajo državno mejo predvsem kot grob (fizični) poseg v njihov (širši) življenjski in predvsem ekonomski prostor.

skozi prostor in čas se spreminjajo. Raziskovalci, ki se ukvarjajo s t. i. border studies, lahko v skladu z zgornjo ugotovitvijo iščejo povezave tudi med vsakokratnim spreminjanjem razmerij med centrom in periferijo (Wilson, Donnan, 2000, 24).

Predlagani zorni kot bo torej (namenoma) zožen (sledil bom zornemu kotu, skozi katerega rudarji leta 1947 pišejo pismo) in ne bo zajel ter prepoznal vseh kolektivnih subjektov (kar je tudi nemogoče), ki jim posameznik pripada in v katerih se prepozna. Ob analizi ustnozagodovinskih intervjujev pa bom pozoren tudi na odnos, ki ga je posameznik kot pripadnik lokalne skupnosti imel do vsakokratne oblasti (in obratno). Ta je na periferiji (in neposredno ob meji) gotovo drugačen kot v centru in pridobi značilnosti tega, čemur Rastko Močnik pravi psihopatologija obmejnega diskurza (Močnik, 2001).

PISMO RUDARJEV LETA 1946⁶ IN SKUPNOST LOG POD MANGARTOM

»Od Predila do spodnjega Loga devetsto ljudi, še pred vojno, ta drugo. No zdej nas pa še sto ni. Kakšna razlika! Pomrli, šli preč, dela ni, fabrike ni, tkabiš se izgubi ljudstvo. Dokler je bil rudnik, so bili ljudje tle, ši je pa šlo vse, kamor je šlo. Pomrlo, zlo jih je šlo preč, čez meje so bežali in tako se je izčrpal Log popolnoma« (S. Š., 2008).

Pismo rudarjev vladi leta 1947 je napisano z določenim namenom in iz določene perspektive. Tako kot vsak dokument, ki nam je ostal iz preteklosti, bom tudi tega poskušal interpretirati predvsem skozi pogled njegovega pisca/piscev. Namen in želja rudarjev, ki so ga napisali, sta vsekakor bila obdržati delovna mesta v rudniku tudi po priključitvi in posledično ostati v domačem kraju. Perspektiva, iz katere rudarji oblikujejo in pišejo pismo vladi, pa je njihova skupnost V svojem pismu ne govorijo o posameznih rudarjih, pač pa o skupnosti kot celoti ter o 140 gospodarskih enotah, ki jo sestavljajo. Pred očim imajo preživetje njihove gorske skupnosti, takšne, kot si jo zamišljajo, in s tem tudi posameznikov in posameznic, ki jo sestavljajo. V pismu zapišejo:

»Log pod Mangartom obstaja že 900 let. Prvotno so se preživljali z ovčjerejo in kozjerejo, pozneje pa s tesarstvom in krošnjarstvom. Pred približno 300 leti je pričel delovati rudnik Rajbelj, v katerem so bili zaposleni tukajšnji rudarji, tako rudarski poklic prihaja od očeta na sina«⁷ (AS, 1).

6 Prepis pisma je v celoti naveden kot priloga na koncu članka, op. a.

7 Politika uprave rudnika v Rablju je bila, da so rekrutirali nove rudarje med sinovi že zaposlenih rudarjev. Isto je veljalo za zaposlene ženske delavke (glej: Sivini, 2008, 18).

Kakšna je skupnost, kako si jo zamišljajo⁸ (Anderson, 1998) in na kakšen način jo predstavijo v pismu vladi? Pisu/piscem pisma se zdi potrebno opisati tudi zgodovino njihove skupnosti in predstaviti njihovo (na)vezanost na rudnik v Rablju. Sklicuje(jo) se na devetstoletno zgodovino, vezanost na prostor onstran bodoče državne meje in pri tem se pisec posebej potrudi, da opiše tudi njihove načine življenja in preživljanja:

»Kraj Log pod Mangartom šteje približno 900 prebivalcev, 98% domačinov, c. 140 gospodarstvenikov. Vsakdo poseduje okrog 1 ha zemlje (eni več, drugi manj), tako da lahko pridelava krompirja in zelenjave za štiri mesece ter redi eno kravo, drugi pa dve ali tri koze in nekaj ovac, tako da pridelek nekako zadostuje za domačo uporabo. Poudarjamo, da je naš okraj skrajno pasiven. Zemlja črnica sega v debelosti 5 največ 10 cm nad peščino, tako da letni pridelek je odvisen od ugodnih vremenskih dnevorov. Vsak rudar – posestnik, poseduje lično hišo. Brez dohodkov iz rudnika je obstoj loškega kraja nemogoč« (AS, 1).

Vas Strmec in mejni prehod Predel sta na nadmorski višini 900 metrov, medtem ko je Log pod Mangartom pod njima na 600 metrih nad morjem. Od Kanalske doline, Rablja in Trbiža v Italiji jih loči gorska veriga, kjer danes poteka državna meja med Italijo in Slovenijo in mejni prelaz Predel. V smeri proti dolini Soče pa teče reka Koritnica, ki se pri trdnjavi Kluže najprej zoži v korita in se potem blizu lokalnega središča Bovca združi s Sočo. Trbiž je na drugi strani gorske verige že zaradi svoje geografske lege kraj na križišču različnih poti. Preko Predela in Nevejskega sedla je povezan s Soško dolino, Gorico in Čedadom, preko obmejnega prehoda pri Beli Peči pa pelje pot na Gorenjsko; preko Kokove se odpira Koroški, proti jugu, skozi Kanalsko dolino, pa je povezan s Furlanijo.

8 Kot poudarja v spremni besedi k pričujoči knjigi Jože Vogrinc, so skupnosti, »za katere člane se ljudje imamo [...] vedno rezultat naše imaginacije, načini zamišljanja pa so zgodovinsko spremenljivi,« to velja tudi za tako imenovane »face to face« skupnosti, kot v našem primeru. Benedict Anderson: »V resnici je tako, da so zamišljene vse skupnosti, ki so večje od prvotnih vaških skupnosti in preraščajo neposredni človeški stik (morda pa celo tudi te). Skupnosti moramo razlikovati ne po tem, ali so pristne ali lažne, ampak po načinu, kako so zamišljene« (Anderson, 1998, 15). Cohen gre še korak dlje in poudari, da se skupnosti »zamišljajo« predvsem skozi nematerialne, torej simbolne označevalce (Cohen, 2003, 74). Naj na tem mestu pritrdim Cohenu in njegovi analizi, vendar s poudarkom, da imajo simbolni označevalci »realno« oziroma boljše: materialno podlago, ki jo lahko razumemo samo v primeru, da upoštevamo diahroni razvoj in konkretni historični trenutek, kar nas seveda oddaljuje od *zgolj* diskurzivne analize, kot so si jo »zamislili« postsocialni in postmoderne teoretiki (Rigby, 2006, 110–123). Mogoče bo naša pozicija še najbolj razvidna, ko se bomo premaknili k analizi intervjujev: seveda nam je v tem primeru preteklost dostopna le preko jezika, diskurza, vendar je osnova neko *verjetje*, nekakšen konsenz, da se je to, o čemer nam nekdo priča/pripoveduje, v resnici zgodilo.

Zaradi naravnih pogojev doline, visokega gorovja (Mangart, Jalovec, Rombon, Jerebica) v Julijskih Alpah in peščene doline je bilo v loški dolini mogoče pridelati hrano le za nekaj mesecev na leto (Kos, 1965, 247–254). Naravne razmere so (bile) življenju izrazito neprijazne. Zaradi bližine nižinske Furlanije so se prebivalci ukvarjali z živinorejo in ovčjerejo. Sočasno z razvojem ceste iz Beljaka, Trbiža, preko Predela, Kobarida, Čedadada do Ogleja se je razvijala za sam Log, Strmec in Predel zelo pomembna dejavnost prevoznništva, preprege vozov, gostilničarstva in trgovine.⁹ Sredi 19. stoletja je to dejavnost nekoliko zavrla železnica Trst–Dunaj. To pa je tudi že čas, v katerem so se začeli ljudje tudi iz Zgornjega Posočja, predvsem pa Bovškega, množično zaposlovati v rudniku svinca in cinka v Rablju. Večinoma so bili tedenski ali štirinajstdnevni migranti. Izjema so bili rudarji iz Loga pod Mangartom in Strmca, ki so se zaradi bližine rudnika dnevno vračali domov.

V začetku 19. stoletja se v Logu in Strmecu oblikuje način življenja, kot je opisan v pismu rudarjev vladi. Za Log pod Mangartom in Strmec je bilo značilno, da so imeli pri vsaki hiši vsaj enega rudarja ali več, zraven pa še košček zemlje, ki so jo obdelovali znotraj družinskih ekonomij.

Na peščici zemlje so pridelali nekaj »čomp«¹⁰ in nekaj »boba«.¹¹ Za krave in ovce, ki jih v dolini ni bilo malo, tudi do 150 glav goveje živine in od 400 do 500 glav drobnice, so kosili travo pod Jerebico, Mangartom, Jalovcem in v dolini Možnice (Vadnjal, 2004, 171).¹² Poleti so se cele družine preselile v planino (pod Mangart ali v dolino Loške Koritnice), kjer so imeli letna bivališča (T. M., 2008).

Zaskrbljenost rudarjev nad izgubo zaposlitve tik pred priključitvijo k Jugoslaviji, ki seva iz pisma, je bila upravičena, saj je la-ta temeljila na nedavni zgodovinski izkušnji skupnosti. Zgodilo bi se namreč že drugič v petnajstih letih, da bi morali rudarji iskati delo drugje. V letih 1931–1933 je bil rudnik zaradi svetovne gospodarske krize zaprt in tako so si morali (predvsem mlajši) rudarji delo iskati v belgijskih in francoskih rudnikih (Sedmak, 1994, 79–125). Izkušnja migracije je bila torej še sveža. Doma so takrat ostali starejši rudarji, medtem ko so mlajši iskali delo v tujini. Odšli so v rudnike v Franciji, Belgiji, Nemčiji, ZDA, Bosni, istrski Raši in v železarno na Jesenicah (Vadnjal, 2009, 225). V letu 1933 in 1934 se je rudnik ponovno odprl. Vadnjal v svojem zgodovinskem prikazu zapiše, da »so se ponovno zaposlile starejše generacije, ki so ostale doma, da se je del srednje generacije vrnil in zaposlil doma, drugi pa so ostali v tujini, in da so na njihovo mesto stopile mlajše generacije« (Vadnjal, 2009, 227).

9 Več o razvoju predelske ceste in dejavnosti v povezavi z njo: Klavora, 2003; prim: Vadnjal, 2009, 54–78.

10 Manjši krompir – izraz čompe za krompir se uporablja od Žage do Predela. V Bovcu avgusta organizirajo tudi t. i. »Čomparsko noč«, prireditev, ki je turistično in folklorno obarvana.

11 Fižol.

12 O obrti in trgovini na Bovškem: Dular, 1996.

V obeh svetovnih vojnah so rudarji nadaljevali z delom v rudniku, vsakokratne oblasti so jih oprostile služenja vojaškega roka na fronti zaradi dela za vojno industrijo. V prvi svetovni vojni je to hkrati tudi pomenilo, da družine rudarjev niso šle v begunstvo. Tudi druga svetovna vojna do leta 1943 ni drastično posegla v življenje prebivalstva in skupnosti. Oktobra 1943 pa so Nemci kot represalijo za partizanski napad na nemški konvoj v bližini vasi Strmec pobili vse moške v vasi, razen tistih, ki so bili takrat na delu v rudniku.¹³ Še pred tem, januarja 1943, se je vključilo v NOV 25 rudarjev z Bovškega (Dolenc, 1988, 30). Rudarji (ki bodisi niso bili v partizanih bodisi vpoklicani v italijansko vojsko) so bili na eni strani podporniki partizanov, tudi domačinov, ki so z več sabotažami poskušali onemogočiti delo v rudniku, na drugi strani pa pod grožnjami in nadzorom nemške okupacijske oblasti, ki je v Logu zaradi strateškega pomena postavila tudi postojanko. Od dogodka na Strmecu naprej so bili preostali rudarji preko tedna v Rablju, domov so lahko prišli samo v nedeljo (D. Š., 2008).

Delo v rudniku se je za rudarje z Bovškega kmalu nadaljevalo tudi po koncu druge svetovne vojne. Leta 1947, še v času ZVU, pa so rudarji naslovili svoje pismo na novo državo, ki ji bodo pripadali po 15. septembru 1947. Skozi njihovo predstavitev v pismu začitimo odnos posameznika in skupnosti do vsakokratne oblasti (pa naj bo to v času Avstro-Ogrske, kraljevine Italije ali kasneje, po vojni, socialistične Jugoslavije), ki so jo dojemali v veliki meri kot nekaj zunanjega, kar se njihovih načinov življenja ni dotaknilo, oziroma se jih je dotaknilo bolj od zunaj, na formalni ravni. To je razvidno tudi ob branju pisma, saj rudarji skoraj zagrozijo vladi: »[...] iz tega je razvidno, da delo v rudniku popolnoma obvladamo tehniško kakor tudi ekonomsko. Tega se je vedno zavedala vsakokratna uprava rudnika, bodisi (avstrijska, italijanska, angleška in zopet fašistična italijanska)« (AS, 1). Vsakokratne oblasti so prebivalci Loga sicer priznavali, vendar (so) jim skozi obče forme in njihove izkušnje pripisovali nove (lastne) pomene (Minnich, 2000, 159–160; prim.: Rožac Darovec, 2005, 43–114; Brumen, 2000, 121–367).

Državna meja med Italijo in Jugoslavijo po drugi svetovni vojni pa je (spet) postavila pod vprašaj njihov glavni vir preživetja (podobno kot svetovna gospodarska kriza v tridesetih letih). In to je tudi glavni cilj pisma: vplivati, da jim centralna oblast, oziroma nekaj zunanjega in tujega (meja, meddržavni in blokovski odnosi) ne bo porušilo njihovega načina življenja in preživetja. V nadaljevanju si bomo ogledali, kako so se prebivalci skupnosti Log pod Mangartom soočili z novo politično mejo med Italijo in Jugoslavijo po 15. 9. 1947 ter kako se je do dela rudarjev iz skupnosti Log pod Mangartom v rudniku Rabelj v Italiji opredelila nova (jugoslovanska) lokalna oblast neposredno po priključitvi.

13 Več o dogodku in njegovem kontekstu: Vadnjal, 2009, 169–179.

VZPOSTAVITEV MEJE 15. SEPTEMBRA 1947 IN DELO RUDARJEV V RABLJU: SPOMIN PREBIVALCEV IN VIDIK OBLASTI

Rudar Slavko Štrukelj je v svojem avtobiografskem zapisu po vrnitvi domov leta 1946 iz zavezniškega ujetništva v Marseillu zapisal: »Torej doma smo bili, zima je minila, pomlad je prihajala in kaj sedaj. Prišla je vest iz rudnika Rajbelj, da kdor si želi tukaj delat naj se predstavi. In tako se je zgodilo, šli smo, sprejeli so nas in seveda delati smo tudi začeli, bilo je vse v redu, u tistem letu 1946 smo nekateri tudi pristopili k jesenskem društvu, vodila ga je Ana Čermuta, kmalu nato smo uredili mešani zbor pa tudi tamburaž in seveda igre. Bili smo takrat pod zono A. To samo dve leti. Potem leta 1947 so pa prišli časi zopet spremenjeni. 1947 so po sporazumu meja takrat zasedle naše ozemlje Jugoslovanske Oblasti. Zopet spremenba? Spremenilo se je vse, vse drugo življenje, kateremu se je bilo bolj težko prilagoditi. No, mi smo še vedno delali v rudniku, čeprav je bila meja!« (Štrukelj, 1997).

Kot poudarja Dušanka Knežević Hočevar, ima antropološko pojmovana mejnost na prvi pogled malo skupnega z geografsko opredeljenim pojmom meje, vendar glede na »simbolne, družbene in politične pomene mejnih ozemelj potegnemo nekatere vzporednice med geografsko obravnavo meja (in še posebej obmejnosti) in antropološko obravnavo mejnosti. Obe namreč dopuščata ali celo zahtevata analizo identitetne manipulabilnosti, preklapljanja, spodbojnosti oziroma postavljata na laž konstrukte o političnih mejah kot zapiralih domnevno naravnih populacij, nacionalnih kultur« (Knežević Hočevar, 2000, 92). Lokalne skupnosti z zaokrožitvijo v širše upravne tvorbe ne izgubijo občutka svoje različnosti niti občutka za prostor, v katerem so. Posameznik in (vaška) skupnost se prilagodi nacionalni identiteti, ne da bi izgubila svojo lastno (Shalins, 1989, 274).

Zavezniška vojaška uprava v coni A Julijske krajine je prenehala delovati 15. 9. 1947 skladno z določili mirovne pogodbe, podpisane v Parizu 10. 2. 1947. 15. septembra 1947 je bil del Primorske, brez mest Gorice in Trsta, priključen k Jugoslaviji. Veliko negativnih spominov na prva leta življenja v Jugoslaviji je pri prebivalcih bivše cone A v Zgornjem Posočju povezanih z gmotnim položajem, ki se je takoj po priključitvi močno poslabšal.¹⁴ Prebivalci skupnosti Log pod Mangartom so priklju-

14 Pri interpretaciji spominov iz leta 2008 pri prebivalcih skupnosti na obdobje neposredno po drugi svetovni vojni moramo biti pozorni na dolgi pretečeni čas med letoma 1947 in 2008, predvsem pa na razpad Jugoslavije na začetku devetdesetih let in prehod v nov državni okvir (prim.: Rožac Darovec, 2004, 94–114), kar je gotovo vplivalo na koordinate spominjanja danes (2008). Portelli (2007) in Contini (2000) prepričljivo pokažeta, na kakšen način je individualni spomin posameznika in kolektivni spomin skupnosti (delavske oz. vaške) predelan, obdelan in interpretiran s pozicije vsakokratne sedanosti. Ustni viri v vsakokratni raziskavi niso vedno verodostojni za namene natančne rekonstrukcije dejstev (vsekakor so v tem smislu veliko manj verodostojni kot arhivski viri), nam pa odkrivajo pomen dogodenega in kako se pomen spreminja v povezavi s potrebami sedanosti (Portelli, 2007, 11–13).

čitev pričakali, kot po vsej Primorski, z navdušenjem in v nejasnem pričakovanju, vendar, kot je razvidno skozi branje pisma in ustno zgodovinske pogovore danes, tudi z mešanimi občutki glede prihodnosti, predvsem zaradi dela v rudniku. Vendar to ni bila njihova edina skrb. Čas ZVU je z davčno, zakonsko, upravno neurejenostjo in predvsem začasnostjo prebivalcem nudil pogoje, da so si s svojo iznajdljivostjo izboljšali gmotni položaj. Zdaj je bilo tudi konec zavezniške preskrbe, konec je bilo trgovanja z ameriškimi vojaki in z italijanskimi mesti (Skočir, 2002, 101).

»Ko smo bli pod Amerikanc še, zona A, u jesen so pripeljal moke, sladkor, vse u skladišče tle, je blo robe tle, da je blo strah. 1947, ko so prišli, Jugoslavija, ne, ta prvo so treščli tam v magazin. Čist do dna so, kamijone štiri so odpeljal preč. Ši, veste, kaj so pripeljali? Ko se spomnim, mi gre prav na smeh in na jok. Ne bom la-gal, ker sem vidu. Sod, saj veste, kakšen je velik sod, poln repe, naribane. In cigarete, nič drugrga. [...] Pol smo nastradal, je začela lakota. [...] Potem počas, počas, je kaj prihajalo zravan, pa zjutra ni bilo več. So pobral ljudje. Je blo zlo težko. Madona, tkajbiš robe odpeljal preč. Jim ni bilo mar, tudi če pocrkamo« (S. Š., 2008).

Poleg slabe gospodarske situacije v Jugoslaviji, ki je spadala takrat še v sovjetski blok, je na življenje prebivalcev v Logu pod Mangartom po priključitvi vplivala tudi državna meja med republiko Italijo in Jugoslavijo.¹⁵ Še posebej pa je nova meja oteževala vsakodnevno življenje ljudi in skupnosti, saj to ni bila samo fizična meja med dvema državama, ampak tudi ideološka meja med dvema različnima družbe-nima ureditvama in je bila do sredine petdesetih let, ko je bil (dokončno) sklenjen Videmski sporazum, praktično hermetično zaprta in strogo varovana (Šušmelj, 2009, 61–82). Hladno vojno so prebivalci bivše cone A neposredno ob meji čutili kot prisotnost velikega števila vojakov, graničarjev, po večini iz južnih jugoslovanskih republik¹⁶ (prim: Malnič, 1998, 339–341).

Prebivalci jim v večini niso bili naklonjeni. Anica je z družino stanovala v hiši tik ob predoru (štolnu), kjer so rudarji z vlakcem vsakodnevno odhajali na delo v Italijo. To hišo so jim julija 1948 zaplenili in tam je nastala karavla in carina (A. Š., 2008).

Zofka je z mamó živela v od vojne opustošenem Strmcu, kjer je v neposredni bližini tekla državna meja. Kasneje se je poročila z vodjo karavle v Strmcu, Filipom

¹⁵ Ta je tekla skoraj v celoti po bivši italijansko–avstro–ogrski meji.

¹⁶ Meje z Italijo in Avstrijo so bile določene šele nekaj let po končani drugi svetovni vojni, zavarovale so jih enote Korpusa narodne obrambe Jugoslavije, ki so se kasneje preimenovala v mejne enote JLA. Neizbežno se je pojavilo vprašanje, kdo naj nadzoruje mejo v naseljenih krajih in na mejnih prehodih. Te naloge so bile praviloma v pristojnosti milice, bile pa so tudi izjeme. Mednarodni mejni prehodi so bili od leta 1947 do 1967 v zvezni pristojnosti, leta 1967 pa je slovenska milica v celoti prevzela nadzor nad državno mejo na mejnih prehodih vseh vrst. Mejne enote JLA so nadzorovale zeleno mejo vse do 26. junija 1991 (Križman, 1997, 42–45).

Taranišem iz Črne gore, ki je na novo delovno mesto prišel neposredno iz vojaške častniške šole v Mostarju, leta 1949. Ko sem z njima opravil intervju, sta bila poročena že prek petdeset let. Tudi njemu v tujem okolju ni bilo lahko:

»Komunikacija je bila problematična, ker vsakodnevno kolkokrat in kolko si prišel v stik z ljudmi, pa nisi vedel slovenskega jezika in tako naprej, si se čutil malo ogrožen. Ne da si ogrožen, ampak neprijetno. Verjeli ali ne, to lahko vsak pove, od prvega dne sem se trudil, da čim več slovenskih besed ujamem. In celo, jaz sem cirilico pisal, nas v šoli so tudi vedli, da bomo prišli do drugih republik, da moráš recimo slovensko, je drugi jezik, latinico. V Mostarju smo latinico uporabljali za pisanje, jaz sem, ko sem sem prišel, sem takoj latinico pisal« (F. T., 2008).

Zofka, takrat osemnajstletno dekle, se prihoda jugoslovanskih vojakov na mejo 15. septembra 1947 in svojega bodočega moža, spominja takole:

»Iz Odbora smo dobili navodilo, naj bomo z njimi prijazni. Na nas pa je vplival strah. Mi smo se bali teh ljudi, ker jih nismo poznali. Jaz sem se svojega bodočega moža na začetku bala. On je prihajal k nam. Bila sem stara osemnajst let. Bilo je zelo veliko propagande, češ: so hudobni, so posiljevali. Govorili so jim Bosanci. Petnajstega septembra 1947 sva se z mamo zaklenili v hišo, ker sva se bali in nisva nobenemu odprli« (Z. T., 2008).

V doslej opravljenih intervjujih s prebivalci Zgornjega Posočja o obdobju neposredno po priključitvi leta 1947 v povezavi z odhodom zavezniških vojakov septembra 1947 je velikokrat uporabljen stavek *»ko so prišli naši«* ali *»in potem so prišli naši.«* Domnevam, da ga je v kontekstu pripovedi potrebno razumeti na dveh ravneh: na prvi je bilo prebivalstvo zadovoljno (vsaj velika večina), da je ozemlje pripadlo Jugoslaviji. Druga raven, ki je v tem stavku pri pričevalcih prevladujoča in s kančkom sarkazma subtilno prisotna, pa je: z *»našimi«* je prišla tudi gospodarska kriza oziroma da se je s prihodom *»naših«* življenje poslabšalo. Poglejmo si pričevanje rudarja, kjer nam skozi socialni spomin skupnosti posreduje izkušnje treh generacij in ustvari svojo sodbo do vsakokratnih oblasti, predvsem skozi vidik materialnih dobrin:

»Ti stari so zmerom deli, da so bili Austrijci zlo bolši ko Italijani. So bli ti stari zlo na Austrijo. [...] So pa Italjane [...] sej Italijani po eni strani so bli, kar se tiče hrane an te reči, to smo dobili, hudič, mi smo šli vsako leto zastojn en mesc dol k morju. Si mogu bit vpisan v Ballila fascista, ane. Si mel obleko, plave bergeše, plavo uno, jopo in še eno čepico. Vsako leto za božič so dajal pa še šenke, tja do treh otrok, puhno. So prinesli pakete fašisti tja k bajti, vsako bajto. Edino slovensko niste smel

govoriti. Ši,¹⁷ k so pršli naši, nismo imel pa čist čist nič. Je pršla enkrat Jugoslavija, smo bli pa čist plonk. Je bla sreča, da je oča delal tja v Italiji, ši so pustli enkrat na mesc, da prinese tist, suplement [...]» (D. Š., 2008).

S »prijodom naših« se je meja med Jugoslavijo in Italijo za prebivalce doline zaprla. Rudarji, ki so hodili na delo v rudnik v Rablju, so bili izjema. Ti so z delom v Italiji nadaljevali tudi po priključitvi. Ob koncu ZVU in priključitvi tega dela Primorske k Jugoslaviji (15. 9. 1947) je predor (»štoln«), po katerem so se rudarji iz Loga pod Mangartom (Jugoslavija) vozili na delo v Rabelj (Italija), postal hkrati tudi mejni prehod. Obe državi sta menili, da je potrebno državno mejo vidno označiti tudi pod zemljo, torej v predoru, kjer je potekala meja med Italijo in Jugoslavijo. Postavljeni so bili obmejni kamni obeh držav. Državi sta postavili maloobmejni prehod druge kategorije, ki je bil odprt 19. 9. 1947, ki je bil v samem tunelu zaprt s kovinskimi vrati. Vsak prehod je zahteval prisotnost italijanskih carinikov. Vrata so namreč bila napravljena v predoru na italijanski strani. Na jugoslovanski strani so bili carinski in obmejni organi pred vhodom v predor (Vadnjal, 2009, 218).

Vendar meja ni bila edina novost, ki je prišla v skupnost z Jugoslavijo. Korenite so bile tudi spremembe v socialni strukturi in gospodarske spremembe, ki jih je uvažal novi socialistični režim (kolektivizacija zemlje, obvezna oddaja, ustanavljanje kmečke zadruge, agrarna reforma, nacionalizacija) (Vadnjal, 2008, 187–196). Seveda bi bilo napačno samo na podlagi spominjanj (pogovorov) iz leta 2008 podati sliko tistega časa, vendar kljub temu vsi informatorji poudarjajo v svojih pričevanjih spremembe, ki so sledile odhodu zaveznikov, tako na socialnem kot gospodarskem nivoju (prim.: Rožac Darovec, 2005, 94–100). Poleg rudarstva v kombinaciji s poljedelstvom in živinorejo so se v Logu in Strmcu prebivalci ukvarjali tudi s prevozništvom in gostilničarstvom. V času med obema vojnama je bilo samo v Logu šest gostiln. Ta sloj je bil v vasi med obema vojnama vodilen. Tudi v času ZVU je bil predsednik občine še vedno gostilničar. To se je po 15. septembru 1947 spremenilo. Če je prej oblast v vasi imel sloj, ki je temeljil na premoženju, je sedaj bila oblast opredeljena glede na politično prepričanje in pripadnost (Brumen, 2000, 269; prim.: Verginella, 1998). »Oblast« v vasi prevzamejo predstavniki nižjega sloja – mali posestniki, ki so bili večinoma rudarji.

Novi predsednik krajevnega lokalnega odbora in partijski sekretar med ljudmi v vasi po letu 1947 nista bila priljubljena, bila sta pač predstavnika in posrednika »oblasti«, ki je prihajala od »zunaj« (Bovec, Tolmin, Ljubljana), ki je z neprestanimi spremembami posegala v njihovo skupnost v mnogočem enako ali celo bolj radikalno kot prejšnje (»tuje«) oblasti. Tudi v tem kontekstu je potrebno »branje« in po-

17 Potem, op. a.

men pridevnika *naši* v pogovorih. Ta je iz začetnega navdušenja ob priključitvi, ko je pomenil predvsem oznako za partizane, odpor med vojno, lokalne NOO-je in druge množične organizacije, ki so po vojni predstavljali jedra, okoli katerih so se vršile demonstracije za priključitev k željeni Jugoslaviji, skozi čas kristaliziral in v socialnih spominih prebivalcev pridobil negativno konotacijo: v današnjih pričevanjih je izraz *naši* pri pričevalcih velikokrat sinonim za poveljno *ljudsko oblast*. In od konteksta je odvisno, na kakšen način ga moramo razumeti.

Predstavniki novega vodilnega sloja na vasi pa niso imeli lahkega dela, saj so pripadali dvema skupnostma, ki sta imeli popolnoma različne poglede glede prihodnosti rudarjev iz Loga pod Mangartom: skupnosti komunistov (prim.: Verginella, 1998) in vaški skupnosti. Svojo pripadnost vaški skupnosti so, kot je razvidno iz arhiva Krajevnega lokalnega odbora (KLO), dosledno branili, vendar so bili v svojem zagovoru rudarjev in njihovem delu v Rablju proti nadrejenim v okraju Bovec in okrožju v Tolminu nemočni. Glede odhajanja rudarjev na delo v Rabelj je prevladala ideologija in strategija centra. Na Okrajnem komiteju v Tolminu so tako videli rudarje in njihovo delo v Italiji neposredno po priključitvi:

»Log pod Mangartom: tu imamo 170 rudarjev, kateri prehajajo dnevno in deloma tedensko čez mejo v Italijo prodajati svojo delovno silo tujim kapitalistom. Krajevni aktivisti trdijo, da je politična situacija povolna. Mi pa vemo, da nam to politično škoduje, ker se verjetno prek teh delavcev vrši špijonaža. Na drugi strani jim italijanske oblasti iz političnih razlogov nudijo vse kar pri nas še danes nimamo, to pa predvsem radi tega, da bi prikazali, kako se imajo delavci v Italiji itd. Ker pa mi vemo, da je to politika in interes imperijalistov, da si obdržijo rudarje. Rudarji sami nimajo niti nacionalne zavesti, da bi se vključili v naš plan ter odšli v druge kraje Slovenije« (PANG, 10).

Tudi iz poročil in zapisnikov KP na okrajnem in okrožnem nivoju je razvidno, da se rudarji in prebivalci skupnosti niso uklonili tako hitro, nudili so odpor, ki jim je, vsaj na začetku, prinesel uspeh. Nekatero družino pa so se v Rabelj preselile že pred priključitvijo, predvsem iz Strmca, za katere je rudniška uprava poskrbela že neposredno po tem, ko so Nemci med vojno požgali vas in ubili kot talce večino moških, razen rudarjev, ki so bili v tistem času na delu v rudniku:

»Ko so vedli, da bomo prišli pod Jugoslavijo, so šli vsi u Rajblj živet. Zato, ker so vedel, da bo slabo tle. Je šel brat od mojega tata iz Bovca v Rajbl. [...] Tam so dobil za začetek nekej malga. Tako so šli tuota. Al pa Součani¹⁸ so pa šli že pred vojno, so se tam ustanovil. Sm zlo jih je pa tud že prej odšlo, ker so del, da pridmo pod

18 Prebivalci vasi Soča, op. a.

Jugoslavijo. So eni vozili robo s kamioni. [...] Iz naših krajev v Rajbelj al pa na Trbiž, ker so vedli da pridmo pod Jugoslavijo in bo hudič» (A. Š., 2008).

Uprava rudnika s priljubljenim Nogaro¹⁹ je, kot kaže, tudi posredovala v prid rudarjem iz Posočja pri novi ljudski oblasti tik pred priključitvijo (Vadnjal, 2009, 230). Rudarji so imeli z upravo dnevne stike, prav tako z italijanskimi in nemškimi rudarji, kar je oblast seveda motilo, predvsem pa skrbelo, saj so bile politične razmere tudi v tistem času še zelo napete in nevarne za politično ureditev v Jugoslaviji. Rudarji so, kot je razvidno iz zgornjega citata poročila, predstavljali grožnjo politični oblasti in morebitno nevarnost za subverzivno delovanje. Zato tudi pogosti obiski uslužbencev UDV v Logu pod Mangartom, ki so se prebivalcem tako vtisnili v spomin, predvsem pa so pri ljudeh ustvarjali občutek nelagodnosti:

»Ja, sej tiskrat, da ne bi bli taku pri meji, ne bi bilo tako težko, ma pri meji je bilo tako. To [tu] si bil ku en izdajalec, na tak način. Zato, ker je bilo tako strogo. [...] Ko so prišli možje v ošterijo, so morli, nisi sproščeno ti gueru, si bil ku, občutek pod pritiskom, da ne boš pregovoril kako besedo preveč, drug dan je že bila udba tu, u strahu si skoz živu. Skoz u strahu. Nisi živu sproščeno. Še najboljš je bil tisti, ki je bil doma in ni šel nikamor, u cerkev in nikamor, tist je najboljš pršu skoz. Ja. Ku je kajšn kej kritiziru, sej veš, kak je malo tudi popil, ši jih je preklel, ja ši je bila Udba, že zasliševanje dva dni« (A. Š., 2008).

Pričevalec se spominja uslužbenca UDV, ki je vas obiskoval z motorjem. Tega so prebivalci prepoznali že od daleč.

»Udbovc je hodu vsak mesec gore. Udba, iz Tolmina. Vsak mesec. Smo začutili, je imel en rdejč moto Gucci, še zdej se zmislm. Smo začutil tist motor dol okrog tistega ovinka dole, smo kar potekli.²⁰ Če te je dobil doma, udarniško. [...] Smo morli pa udarniško jti. Tsti, ki smo bili brezposleni. Fantje so rajš utekli. On je kar klicu, tambiš pri pokopališču je bil Odbor, je klicu, ob tej in tej uri maš za priti na odbor. Trejči dan si že moral iti na udarniško. Jst sem bil en mesec v Gorici, udarniško, so me dobili vn, en mesec sem bil pa v Ilirski Bistrici. Še hrana dole je bila takabiš, da bog pomagi. Smo imeli v gozdu, ko smo bli v Ilirski Bistrici, tist sod od bencina, so kuhali polento. Dvakrat na dan – plento, zjutraj in opoldne, zvečer pa politična, so govorili od politike od Jugoslavije, kako je fejest, kako je to, mi pa dole trpel, lačni,

¹⁹ Po vojni so cene svinca in cinka v Evropi naraščale. V letu 1948 sta bila med vsemi kovinami najbolj iskana, kar se je kazalo tudi v vse višjih cenah in posledično tudi v boljših življenjskih pogojih in ugodnostih za rudarje v Rablju. Tudi skoz ta vidik moramo presojati »nevoščljivost« lokalnih oblasti do delavcev – rudarjev – v Italiji (glej: Sivini, 2008, 93–98).

²⁰ Se skrili, op. a.

*cel dan štoke*²¹ *podirali, lačni, žejni. Ši smo se bal pa udraniško iti, ane. Dva nista hotla it udarniško, Č. K., nista tila iti na udarniško, je pršla policija, jih je gnala pa v Kočevje, dva mesca prisilno delo. Jebenti, tkbiš je blo. Ši, ki sta pršla, ši sta jo pihlna, sta šla čez mejo, v Nemčijo» (D. Š., 2008).*

Po priključitvi pa je bilo zaradi vsakovrstnih pritiskov tako mnogim iz Loga žal, da se niso pred priključitvijo preselili v Rabelj, marsikateri rudar pa je v poznejših letih izjavil, »zakaj niso postavili meje v Klužah,« torej na meji skupnosti (Vadnjal, 2009, 188).

Perspektiva nove ljudske oblasti je bila perspektiva izgradnje socializma v Jugoslaviji, zato so se na Okrožju in Okraju postavili na stališče, da bi morali rudarji pomagati v katerem izmed slovenskih (jugoslovanskih) rudnikov:

»Sej, dela je blo dost, po Jugoslaviji, tle ni blo. Oni so hotel, da čimveč ostanejo po Ljubljani, po Kočevju, tle ni blo dela. Oni so tel rejčt, da po celi Jugoslaviji imajo dovolj dela, ane. Tle res ni blo, ni blo tovarn. Ši so tel še to spravn proč, kar je blo« (A. M., 2008).

Vendar, kot je razvidno tudi iz pisma, rudarji prav tega niso želeli. Želeli so ostati v svojem kraju in rudariti še naprej v Rablju, tako kot njihovi očetje in stari očetje: perspektiva skupnosti je perspektiva tradicije.

Že 10. 5. 1947, torej štiri mesece pred priključitvijo, je takratni Okrajni komite KPJK Bovec v coni A, v poročilu okraju v Tolminu v coni B, zapisal: *»Ljudstvo in sploh rudarji nočejo ničesar slišati o kaki preselitvi drugam, ter vztrajajo da bodo delali naprej v Rajbeljnu, če ne, se preselijo v Rajbelj, ta vas je najbolj dovzetna za reakcionarno propagando« (PANG, 5).*

Okraj je gledal na obnašanje skupnosti izključno skozi politično-ideološko prizmo, ekonomske zagate, v kateri so se znašli rudarji in skupnost ob novo postavljeni državni meji, pa ni razumel oziroma je ni hotel razumeti. Tako je že prve dneve po priključitvi prišel iz Tolmina v Bovec javni tožilec z namenom, da prepriča rudarje iz celotne doline, naj pri upravi dvignejo svoje delovne knjižice in opustijo delo v rudniku. Vendar so rudarji vztrajali. Od vseh sta »direktivo« iz okrožja poslušala samo dva starejša rudarja, ki sta tako postala brezposelna in v socialno breme novi ljudski oblasti (PANG, 2). Tako politiko pa nova ljudska oblast ni pridobila simpatij pri prebivalstvu. To se je pokazalo že pri prvih volitvah, novembra 1947, ko je bil v Logu pod Mangartom zabeležen najslabši rezultat v celotnem priključenem ozemlju v Bovškem okraju. Kot se je izrazil poveljnik NM v Bovcu, so *»odnesli rekord z 42 črnimi kroglicami« (PANG, 8).*

21 Drevesa, op. a.

Okraj je zato poslal k lokalni celici v Log pod Mangartom delegacijo, ki naj bi se z lokalnimi partijskimi aktivisti »*dotalno*« pogovorila. Kasneje so se sestali še vsi skupaj z ostalimi rudarji in organizirali »*masovni sestanek*«, kjer so okrožni funkcionarji rudarjem pojasnili politiko Italije proti Jugoslaviji ter kaj pravzaprav name ravajo Italija in »fašistične« organizacije s tem, ko jim izdajajo večje obroke hrane ter jih vabijo v »fašistične« delavske sindikate.²² Poleg tega, da se v rudniku Rabelj postavi partijsko celico rudarjev iz Posočja (Jugoslavije),²³ je bil sklep Okrožnega komiteja KPS Tolmin 16. 12. 1947, torej tri mesece po priključitvi, tudi naslednji: »*doseči, da se bodo rudarji preselili na delo v Jugoslavijo*« (PANG, 6).

PREHAJANJE MEJE, UREDBA O PREPOVEDI DELA LETA 1949 IN POSLEDICE

»*Prišel pa je čas, in sicer leta 1949 maja meseca, nam povedo, da kdor nima deset let delavne dobe tam v rudniku, mu bo odvzeto dovoljenje za čez ta prehod meje. In glej, tako je tudi bilo. Vprašali smo, da zakaj nas ne pustite več delati tja v rudnik. Odgovor je bil tak: fašistom ne boste več delali, mi tukaj v Jugoslaviji imamo dosti dela. No, potem ni bilo več besed, po tistem sem se spraševal kaj storiti, če bom doma me bodo poklicali na orožne vaje ali pa na udarniško, takrat je bilo pač tako, dela ni bilo v naših krajih in ni kazalo drugače kot pojdi s trebuhom za kruhom*« (Štrukelj, 1997).

Leta 1951 je slovenska tajna policija UDV aretirala župnika v Logu pod Mangartom, ker naj bi bil v času priključitvi k Jugoslaviji vse do aretacije prek dveh posrednikov – rudarjev – povezan s tujimi tajnimi službami (CIA). Zaslíševalec ga je med zaslišanjem vprašal tudi, ali je res, da je ljudem v vasi v času Zavezniške vojaške uprave govoril, da bodo Ložani po priključitvi k Jugoslaviji nesrečni. Župnik Hlad je zaslíševalcu odgovoril: »*Take razgovore sem dejansko slišal in skušal njihove težnje razumeti, da se priključitve k FLRJ bojijo, ne zaradi narodnostnih ozirov, ker ljudstvo je bilo narodno zavedno, ampak zgolj iz ekonomskih ozirov. To je mogoče kdo napačno razumel in me prikazal v napačni luči. Namreč dejstvo je v resnici to, da če ne bi vlada FLRJ dovolila prehoda v Italijo, bi se moralo ¾ prebivalstva vse Bovške kratko malo izseliti proč*« (PANG, 11).

Rudarji so bili tisti, ki so po priključitvi lokalnemu župniku in ostalim prebivalcem skupnosti omogočali menjavo dobrin z Italijo in stik z ljudmi, ki so ostali (ali pa so se pred priključitvijo izselili) na drugi strani. Hlad je vse do pri-

22 O sindikalnem boju v rabeljskem rudniku v tem obdobju glej: Sivini, 2009.

23 Naslednje leto (oktobra) je celica KPS Log pod Mangartom poslala seznam 24 rudarjev, »*simpattizerjev KPS*« (PANG, 9). Ne smemo pozabiti, da je to že obdobje spora v zvezi z Informbirojem.

ključitve leta 1947 hodil v Rabelj maševat in spovedovat tamkajšnje Slovence, torej je imel tam stike. Le-ti so se z vzpostavitvijo nove meje prekinili, tako so rudarji njemu in ostalim članom skupnosti Loga pod Mangartom služili kot posredniki z njihovimi sorodniki, prijatelji in tistimi, ki so po priključitvi ostali na drugi strani. Teh pa, še posebej iz vasi Strmec in Predel, ni bilo malo. Rudar, ki so ga pri prenašanju pisma za župnika »ujeli«, je na zaslišanju priznal: *»Rekel mi je, da naj pismo oddam pri Kuku v Rajblju. Pripomnil je, da lahko pismo oddam tudi njegovi ženi. [...] Jaz sem Hladu prenesel, to se pravi iz Jugoslavije v Italijo vsega 7 ali 8 pisem, za več se ne spominjam. [...] Iz Italije sem jaz za Hlada prinesel pet pisem [...] Jaz sem g. Hladu nesel tudi trikrat maslo preko meje. Kontrola na meji je bila sicer stroga. [...] V tej zvezi pripominjam, da sem pisma skrival pod srajco«* (PANG, 11).

Institucije državne (sodne in politične) oblasti so seveda te stike videle (upravičeno, glede na zunanjepolitično situacijo) na svoj način (kot možno »špijonažo«, torej izključno skozi politično in ideološko rešeto), vpleteni pa so si želeli večinoma samo stika in komunikacije. V prvih dneh neposredno po priključitvi ljudje nove državne meje, ki je sekala vasi, polja in hiše, torej prejšnji skupni prostor, še niso dojemali kot nekaj, česar ne smejo prekoračiti. Mentalno mejo (mejo »v glavah«) je bilo potrebno šele ustvariti (prim.: Malnič, 1998, 334). To je razvidno tudi iz kazenskih vpisnikov okrajnih in okrožnih sodišč, saj je v prvih mesecih neposredno po priključitvi ogromno sodnih postopkov proti prebivalcem obmejnih vasi, ki brez dovoljenja in kjerkoli prehajajo državno mejo. V primeru Zgornjega Posočja se je to dogajalo predvsem v Breginjskem kotu, ki je bil tako gospodarsko kot socialno najbolj vezan na Čedad (Videm). Prebivalci pa so si kasneje želeli na drugi strani državne meje kupovati dobrine, ki jih v Jugoslaviji zaradi gospodarske krize in povojne obnove niso mogli. Hiearhizirani centri politične moči (Beograd, Ljubljana, Tolmin, Bovec) so, kot je razvidno skozi arhivsko gradivo političnih (zapisniki sej lokalnih in okrajnih CK KP) in policijskih (UDV) struktur, v danem zgodovinskem trenutku že vnaprej »kriminalizirali« prebivalce ob njej. Še posebej, ker je bila meja (kot v našem primeru in danem zgodovinskem trenutku) dvoplastna, funkcionirala je na dveh nivojih: nacionalnem in ideološkem.²⁴

Poveljnik NM je tako že dober mesec po priključitvi poročal: *»Rudarji kateri so v začetku izrabljali poleg njihovega dela v rudniku tudi za tihotapstvo raznega blaga, so skozi predor postali bolj oprezni, kjer se strogo kontrolira od strani KNOJ-a. Kot smo pa mi sami dejansko ugotovili, so pričeli izrabljati stranske kanale in to je nad Možnico pod hribom Jerebica. Podvzeli bomo še nadaljnje ukrepe za preprečitev tihotapstva in ilegalnih prehodov«* (PANG, 7). Koliko so ukrepi zalegli pri lokalnem prebivalstvu, ki je poznalo vse poti, in ob vsesplošnem pomanjkanju, si lahko

²⁴ Pri tem ni pomembno, ali je to fizična meja (jugoslovansko–italijanska, kot posledica blokavske razdelitve sveta po drugi svetovni vojni) ali je to samo »meja v glavah ljudi« (prim: Močnik, 1999).

predstavljamo. Spodnja anekdota se je dogodila na začetku petdesetih let, ko so se začeli tudi množičnejši ilegalni prebegi ljudi. Za nekatere prebivalce je bilo vodništvo preko meje tudi dodaten vir zaslužka:

»Ja, eden iz Bovca je imel prou zmenano z njimi, ši jih je peljal pa čez, ker je poznal pot, ne. So bli taki, kot eni vodiči. Sej tega so tudi hoteli zapret, pa jim je utekel pred avtobusom, še zdej je tam, u Belgiji (smeh). Stanoval je tam u Možnici. Tist je pa bil, hujš kuj planinc. [...] So ga zasliševali, ši so ga imeli dole na policiji, da ga bojo poslali nekam dol v Gorico, ko sta ga peljala dva douka proti avtobusu, jim je utekel dole po polju. Jim je med hišami utekel, ši tist dan je šel kar direktamente črez. Njega žena je imela dva otroka: on je pred vsemi, ki so hodil v kontrolo, vojaki, pred vsemi je on prišel še po ženo, po otroke, pa še eno robo je vse znesu v Možnici črez hrib. Vse to, čeprav so imeli zastraženo hišo. Vse je točno vedu« (A. Š., 2008).

Maloobmejni prehod s carinskimi pregledi na obeh straneh meje in toga politika jugoslovanske države sta povzročala rudarjem in prebivalcem skupnosti nemalo težav, ki so se včasih zdele skoraj nepremagljive:

»Ajej, smo taku nastradali. Ker nas v stometrski pas sploh niso spustli, da bomo pasli ovce. Da bomo pasli ovce od stometrskega pasa navzdol. Je tako fejst trava ravno pri vrhu. In je živina silla gore, on pa z brzostrelko gore, mitraljezom gor na meji. Jebenti, smo nastradal, ku mačke. [...] Zdej veš, ko smo imeli tristo ovc in še dva človeka. In, če je šla čez, so jo poklni. Strogo. Zjutra so pršli štet ovce in zvečer, da če mam vse. So bli še od začetka, še slabiš kot Nemci in slabiš kot Italijani, naši, ko so pršli od začetka. Madona, tle dole, ko smo se napravli za pusta, ta prvo leto, 1947, 1948, to je sreča, da je bil en vodnik, da je bil, da ga je spoznu, če ne bi ga kar strelju. Niso vedli, kajšno navado imamo tle, ne. Ker smo imeli mašakare. Oni, kdovekaj so mislili, odkod smo mi pršli. Dole pri pokopališču smo se ustavli in je pršu na srečo tisti vodnik, da je spoznu enega, ki je bil brez mašakare« (D. Š., 2008).

Kasneje so rudarji lahko iz Rablja prinesli mesečno tudi določeno količino živil, ki so ji pravili »suplement«:

»Enkrat na mesec je oče lahko prinesel pašto, moko, riž in olje. To je bilo določeno. Dva kilograma vsake stvari. Je bila rudarska trgovina v Rajblnu in so odtrgali kar od plače. Potem je oče moral pokazati to na Odboru« (A. Š., 2008).

Vendar to ni bilo dovolj. Razna živila, kot sta kava in sladkor, so skrivali v oblekah, čeladah, rudarskih svetilkah. Kazen, če so jih dobili, je bila odvzem delovnega dovoljenja ali celo prisilno delo. Tako je neki rudar zaradi tihotapljenja mo-

ral na prisilno delo v rudnik v Kočevju (S. Č., 2008). Kontrole ob prehodu pa so bile zelo stroge:

»Tam so bili Knojevci, ni bilo carine, to je bil Knoj. Oni so prišli iz rudnika in tam pri štolnu so jih pričakal. In potem so morali iti z njimi v hišo, kjer so jih čisto prešlatal, pogledali so jim čelade in obleke. [...] Rudarji so prišli iz rudnika vsi mokri in potem so morali tam stati še dvajset minut« (A. M., 2008).

Bile so tudi komične situacije, ki na eni strani kažejo na iznajdljivost ljudi in nove želje ob soočanju z začetki potrošniške kulture na drugi strani državne meje, na drugi strani pa na situacije, ki so jih bili pripravljeni rudarji prestati v želji osrečiti svoje bližnje, v tem primeru rudarjevo ženo:

»Je bil eden z Bovca dol. Ma takrat sem pa mislu, da pocrkamo od smeha. Lih tako, ne, nas gledajo. Kej mate, nas uprašajo, u soboto, ko so bčan hodil domov, ker drgač so bli tam cel teden. Slecite jopo dol, je rekel. Kaj je pa to? Je imel pa (smeh) ženske kombine, tiste brez rokavov, ne vem kaj jih je mel, ene tri. Ajej, se je mogu slejčt dol, je imel tiste žabe, ženske, je mel tri ali štiri ene na drugo oblečene. Jejžeš, še oni so se smejal, vse je moru dol slejčt, vse so pobral preč. In še eno kazen je dobil. Še enkret, pa bote šu pa, bote pa ob delo [smeh]. Kako je bilo pa tiste smešno, u žensko oblečen. Ja, so bli hudičevi, kolki reči so dobil« (S. Š., 2008).

Status quo, ko so rudarji še vedno lahko upali, da bodo lahko hodili na delo v rudnik, je trajal do jeseni 1948. Takrat so na občinskem komiteju v Bovcu v poročilu zapisali: *»Rudarje, ki delajo v Rajbelju naj se polagoma pripravi, ker se bo ta rudnik za naše ljudi zaprl« (PANG, 3).* Že takoj naslednji mesec pa je Izvršilni odbor OLO Tolmin izdal odredbo o obvezni zamenjavi deviz za vse rabeljske rudarje (PANG, 1). V prvi točki odredbe je pisalo: *»Vse devize, katere dobijo za svoje delo kot plačilo v rudniku Rajbelj, rudarji in ostali delavci iz Loga pod Mangartom ter ostalih vasi na Bovškem, se morajo zamenjati po zakonitem kurzu izključno le na sedežu KLO Log pod Mangartom« (PANG, 1).* Vsi zaposleni v rudniku so morali ob prehodu iz *»štolna«* pokazati svoje plačilne liste, na kar so jim izplačali denar v jugoslovanski valuti:

»Ja, plačilno listo in denar, kar ga je ostalo od tistga supleneta in pokazat. Ja, tist cajt so zaslužil okol 36 000 lir. Zamenjat so mogli 30 000, taku je blu. Obvezno vsak mesec menjati, 6000 pa je blu za tist suplement, za špežo. 30 000 je blo pa obvezno menjati, ja, v dinarje. Ši so dobili 3500 dinarjev, se spomnem, gozdarjem je pa 4000 dinarjev na mesec, ker je pa brat delal pri gozdni. Takabiš lumparija je bila, kradli so jim, kradli. O kojekret je tata, je bil ves obupan, kako je bil pa nervozen« (A. Š., 2008).

Če so poskušali pri plačilnih listah goljufati, pa je bila zagrožena kazen do treh let zapora. Odredbo leta 1948 je Predsedstvo OLO v Tolminu izdalo na podlagi zakona iz leta 1945 o »zatiranju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže« (PANG, 1). To je bil za zaposlene rudarje še en udarec, saj je bila menjava zanje neugodna. Najbrž pa je bila uredba posledica spora v zvezi z informbirojem med Titom in Stalinom, saj je v tem času Jugoslavija potrebovala devize.²⁵ Rudarji se z menjavo denarja niso zlahka sprijaznili, vendar so bili iznajdljivi.²⁶

»Vsak rudar je moral prinesiti plačilno listo, krajevni odbor je bil, so prišli dol, noter in so jim tako slabo plačali, da niso zaslužili niti kot jugoslovanski cestarji, čist uničili so jim delo. To so kar oni menjali, to ni bil uradni tečaj, to so se v Tolminu zmenili, tolk damo za tisoč lir, pa fertik. So grozno slabo zaslužil. Pol so se pa znajdlji rudarji. Uprava, kot da jim je zmanjšala plačo in so tisto ekstra dal na stran, tako da je ostalo rudarjem nekaj soldov« (A. Š., 2008).

Uredba je sprožila pri rudarjih veliko negotovanja in tudi odkritega upora. Zato so mesec dni kasneje, na predlog tolminske UDV, sklicali še drugič v enem letu sestanek z vsemi rudarji bovškega okraja. Tudi tokrat jim je sekretar okrajnega odbora prikazal *»ničvredne imperialistične propagande«* in jim razložil kakšne *»dolžnosti imajo kot državljani Jugoslavije«* na delu v Italiji. Kljub temu, je dodal, da *»se moramo pripraviti, da to ne bo večno trajalo, da bodo naši delavci hodili delati reakcionarnim nam sovražnim kapitalistom«* (PANG, 4).

Čez pol leta, junija 1949, pa je lokalna oblast v Tolminu odvezla iz »političnih« razlogov prepustnico oziroma dovoljenje za delo v rudniku vsem rudarjem, ki še niso imeli deset let delovne dobe. Triindvajset družin iz Bovškega je ostalo brez sredstev za preživljanje (Vadnjal, 2009, 258). Ostali so tako samo še (naj)starejši rudarji. Leta 1964, ko so jugoslovanske oblasti rudarjem iz Bovškega zopet dovolile delo v rudniku (Vadnjal, 2009, 259), jih je bilo samo še pet (Mavrič, 2008).

ZAKLJUČEK

»Tu naši [...] So rekli, da imamo mi preveč dela, za tuje državljane pa ne bomo delali. In potem, tisti, ki so bili mlajši, marš, čez Mangart. [...] Še moj brat je utekel. So bili potem pa problemi. Je oče nastradal. So mu rekli, da če grem še jaz, da mu

25 Upokojeni rudar je v pogovoru cinično pripomnil, da je okraj Tolmin s pomočjo te uredbe oz. denarja rudarjev kupil uvožene pisalne stroje znamke Olivetti (S. Č., 2008).

26 Giovanni Contini v svojem članku o kreativnosti rudarjev v Toskani poudarja njihov dvojni izvor kmetov – rudarjev, v smislu, da imajo tako eni kot drugi pri svojem poklicu neprestano opravka z nepredvidljivim, naključnim. To jih, po njegovem, usposobi za soočanje in hitro odločanje in iskanje rešitev tudi na drugih področjih življenja. To bi lahko poimenovali tudi zdrav razum (prim.: Contini, 2009, 64–70).

uzamejo dovoljenje še njemu. Tako sem jaz ostal tu. Če ne, bi tudi jaz utekel čez. Saj ni bilo dela tle. Hrane nč, obleke nč» (D. Š., 2008).

Na tej točki se zopet vrnimo k pismu rudarjev vladi iz februarja 1947. Od takrat sta minili dobri dve leti. Do tedaj (junij 1949) se je, kljub pritiskom (lokalnih) političnih oblasti in težavam, ki so jih rudarji imeli pri prehajanju državne meje, zdelo, da bodo lahko še naprej hodili na delo v Rabelj. Na jugoslovanski strani, v svojem domačem okolju kaj prida možnosti za zaposlitev niso imeli. S tega vidika je poteza (lokalne) oblasti nerazumljiva in neracionalna. Zato je bilo (logično) vprašanje, ki sem ga informatorjem postavil v pogovorih leta 2008, zakaj se je tedanja lokalna oblast odločila za ta korak. V arhivih odgovora na to vprašanje, kljub iskanju odloka ali dokumenta, nisem dobil. Zakaj ravno mladim?

Seveda je »odgovor« potrebno iskati v »meta« govoricah tedanjih političnih oblasti in gospodarskih razmerah v Sloveniji in Jugoslaviji. Pri razumevanju odločitve na lokalni ravni bi torej moral upoštevati širši in kompleksnejši okvir, kot sem si ga postavil v pričujočem prispevku. Vendar to v tem prispevku niti ni bil moj namen, ampak »uloviti« posameznika in (lokalno, vaško) skupnost v soočenju z Zgodovino in prikazati, da le-ta ni nemočen in pasiven opazovalec ter da v marsičem sooblikuje svoj čas, pri tem pa sem poskušal upoštevati napotek Luise Passerini, da je zgodovinopisje »posvečalo pozornost vedenjem, ki so bila pojmovana kot imitativna ali inducirana [...], namesto da bi preučevalo preplete avtonomije in heteronomije, svobode in pogojenosti« (Passerini, 2008, 216). Na pismo rudarjev Loga pod Mangartom vladi Ljudske republike Slovenije sem gledal skozi prizmo skupnosti in posameznika ob meji (v konkretnem socialnem in zgodovinskem trenutku ter preseku kratkega trajanja) in kot je bilo nakazano v drugem poglavju, tudi ob upoštevanju daljšega trajanja, ki ga je mogoče zaznati v kolektivnem (socialnem) spominu²⁷

27 Halbwachs večkrat kot sinonima uporablja sintagmi *mémoire collective* in *mémoire sociale* (Kramberger, 2001, 217). Ker francoski jezik pozna razliko med pojmom *mémoire* in *souvenir*, je Taja Kramberger v slovenščino (prepričljivo) vpeljala pojem (kolektivne) memorije (Kramberger, 2001, 215–222), ki pa je pogosteje v rabi kot kolektivni spomin (Kramberger, 2001, 215–222). Individualni spomin (*souvenir*) in kolektivna memorija (*mémoire collective*) funkcionirata torej na različnih ravneh. Jan Assmann vpelje še tretjo raven spomina (memorije): kulturni spomin (*cultural memory*), ki je, po Assmannu, del kolektivnega spomina, vezan na daljši (historični, mitični, kulturni) čas in na institucijo (kot prenašalko spomina), kar ga ločuje od komunikacijskega (socialnega) spomina (memorije) (Assman, 2008, 109–118). Tako Halbwachs kot Assman in Kramberger pa vidijo kvalitativni preskok (ireduktibilno konceptualno zarez) med individualnim spominom in kolektivno memorijo. Sam bom (zaenkrat) postavil ta kvalitativni preskok pod vprašaj, saj kot piše Bojan Baskar: »Bolj kot – tudi terminološko – poudarjamo heterogenost kolektivnega in individualnega spomina, bolj zatrujemo homogenost in koherentnost kolektivnega spomina, s tem pa tudi njegovo monistično ekskluzivnost« (Baskar, 2002, 75). V kolikor bi poziv po striktnem ločevanju med posameznikovim spominom ter spominom (memorijo) kolektivitet vzeli dobesedno, bi, po mojem mnenju zapadli v (sociološki) determinizem in tako – paradoksalno – posamezniku in posameznici odrekli sposobnost njegove akcije in svobodne izbire, glede na skupino/skupine, ki jim pripada. Mislim, da bi moral biti iz-

prebivalcev skupnosti Log pod Mangartom. Posameznika in skupnosti, ki ji pripada, nisem videl le kot pasivnega opazovalca »velike« zgodovine (odnosov med zavezniškimi silami, uvajanja novega socialističnega sistema, medblokovskih odnosov in hladne vojne, spora Informbiroja...), pač pa je bil moj poglavitni namen pokazati, kako sta se posameznik (in skupnost) s svojimi življenjskimi strategijami, načinom življenja in tradicijo²⁸ upirala, spreminjala, prilagajala in uklanjala vsakokratnim političnim spremembam, posebej pa novim političnim in gospodarskim razmeram ob ukinitvi Zavezniške vojaške uprave in priključitvi bivše cone A (v Zgornjem Posočju) k Jugoslaviji.²⁹

Izbira, s katero so bili soočeni predvsem mlajši rudarji po letu 1949, ko je lokalna oblast prepovedala odhode na delo mlajšim rudarjem, je bila izbira med odhodom v druge (rudarske) centre v Sloveniji (Jugoslaviji), redkimi delovnimi mesti v bližnjih manjših gospodarskih centrih in ilegalnim izseljevanjem preko državne meje.

Od vseh rudarjev in prebivalcev, ki sem jim postavil zgornje vprašanje, sem dobival podobne odgovore. Z njihovim pogledom bom svoj prikaz tudi zaključil:

»To je bila ena sama politika. Da mladina ne bo delala italijanskih fašistom. So rekli: vi ste mladi, vi ne boste delali njim, ker imamo mi dovolj dela« (S. Š., 2008).

V našem primeru vidimo, da se socialni (kolektivni) spomin ujema s »fakti« v arhivih, čeprav je zorni kot – »resnica« – skupnosti popolnoma drugačna/diametralna od »resnice« lokalnih oblastnih struktur. To je hkrati tudi dokaz, da »kristalizirani« socialni (kolektivni) spomin skupnosti ni nujno vedno preoblikovan, potlačen ali zavajajoč in da je (včasih) »uporaben« tudi za rekonstrukcijo dogodenega in ne samo za analizo, kako posameznik ali kolektiviteta dogodeno skozi proces preoblikovanja spomina vidita, dojemata, sprejemata.³⁰ Mogoče perspektivo posameznika in skupnosti ob novo postavljeni državni meji in soočenju z institucijo oblasti, kot se je ohranila v socialnem (kolektivnem) spominu skupnosti Log pod Mangartom, še najboljše prikaže pričujoči dvogovor z mojo pričevalko/pripovedovalko:

ziv raziskovalca/raziskovalke prav v tem: v konkretnem historičnem trenutku pri konkretnem posamezniku (kolektiviteti) določiti razmerje med obema (tremi) ravn(e)m(i)a (prim: Portelli, 2007, 124).

28 Tradicijo na tem mestu razumem dinamično, nekaj, kar se v vsakem trenutku vzpostavlja na novo, vendar je hkrati tudi povezana z dolgim trajanjem, torej načinom življenja, preživetja in verjetja v nekem zgodovinskem trenutku in prostoru z določeno ekonomsko-politično formo.

29 Zanimalo nas je torej, kako je trenutek političnega »preloma« v preteklosti vplival na koordinate spomina in spominjanja v sedanjosti, tisti trenutek torej, ki ga je Borut Brumen poimenoval kot »politični poseg v prostor« (Brumen, 2000, 367).

30 Ustnega zgodovinarja zanima oboje: sama dogodena (dovršena) preteklost in na kakšen način se je vedenje o preteklosti (preko preoblikovanj spomina/memorijske) ohranilo in oblikovalo v sedanjosti.

Anica: »Da ku češ, da imamo zdaj Jugoslavijo, de mi imamo dost dela, da ni treba, da naši delavci delajo v Italiji, to je blo veste.«

Marko: »Kdo jim je vzel dovoljenje?«

Anica: »Udbeci v Tolminu. Če so bli tist cajt šli, sam tist cajt nisi smel gobca odpreti. Včasih sem rekla mojemu tatu, ja pa zakej se nista odpravla dva rudarja tam na ministrstvo u Ljubljano, saj magari je bila Jugoslavija, ane. Je rekel, ti lohko gueriš, sej nismo vagali,³¹ je rekel, gobca odpreti, smo se bali, kej bi blo ratalo. Ja, to je blo use u Tminu, to« (A. Š., 2008).

Argument pripovedovalke je neverjetno podoben argumentaciji, kot jo je v romanu *Iskra pod pepelom* podal pisatelj France Bevk, ko so se odposlanci kmetov s Tolminskega (pritožili naj bi se proti izkoriščevalskemu tolminskemu glavarju, grofu Coroniniju), obrnili neposredno na cesarja Leopolda na Dunaju (Puhar, 1985, 7–10). Tudi tu imamo opravka z verjetjem, da je oblast najbolj pokvarjena prav na mikro-ravni in da je center (Dunaj, Ljubljana) pravzaprav dober, pravičen. Mogoče zgornji citat tudi še najboljše opiše domet pričujočega prispevka kot tudi okvir(e) socialnega (kolektivnega) spomina prebivalcev skupnosti Log pod Mangartom.

PRILOGA: PISMO RUDARJEV LOGA POD MANGARTOM IN STRMCA VLADI LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE

»Podpisani rudarji iz Loga pod Mangartom, ki smo zaposleni v rudniku Rajbelj, se obračamo na Vašo vlado, da bi posredovali pri upravi rudnika, da bi bili še nadalje zaposleni rudarji iz Loga pod Mangartom, ki nas je c. 160, Bovec c. 60, Soča-Lepena c. 70, Kal-Koritnica c. 30, skupno vstevši Kobariški okraj dela čez 400 rudarjev.

Po francoski črti bo rudnik pripadal Italiji. Ker pa mi rudarji, posebno iz Loga pod Mangartom smo gospodarsko in socialno popolnoma odvisni od rudnika, bomo po odpovedi dela v rudniku, prisiljeni se izseliti in pustiti naša malo posestva razpadu iz sledečih razlogov:

Log pod Mangartom obstaja že 900 let. Prvotno so se preživljali z ovčjerejo in kozjerejo, pozneje pa s tesarstvom in krošnjarstvom. Pred približno 300 leti je pričel delovati rudnik Rajbelj, v katerem so bili zaposleni tukajšnji rudarji, tako rudarski poklic prihaja od očeta na sina. Sin s petnajstimi leti je bil sprejet v rudniku, iz tega je razvidno, da delo v rudniku popolnoma obvladamo tehniško kakor tudi ekonomsko. Tega se je vedno zavedala vsakokratna uprava rudnika, bodisi (avstrijska, italijanska, angleška in zopet fašistična italijanska).

31 Upali, op. a.

Kraj Log pod Mangartom šteje približno 900 prebivalcev, 98% domačinov, c. 140 gospodarstvenikov. Vsakdo poseduje okrog 1 ha zemlje (eni več, drugi manj), tako da lahko pridelava krompirja in zelenjave za štiri mesece ter redi eno kravo, drugi pa dve ali tri koze in nekaj ovac, tako da pridelek nekako zadostuje za domačo uporabo.

Poudarjamo, da je naš okraj skrajno pasiven. Zemlja črnica sega v debelosti 5 največ 10 cm nad peščino, tako da letni pridelek je odvisen od ugodnih vremenskih dnevov. Vsak rudar – posestnik, poseduje lično hišo. Brez dohodkov iz rudnika je obstoj loškega kraja nemogoč. V slučaju odpovedi dela, bi se morala mladina, kakor tudi očetje številnih družin izseliti, s tem bi propadalo naše narodno gospodarstvo gornje soške doline, kar bi imelo neugoden [...] na narodnem, političnem in gospodarskem položaju FLRJ in sicer iz sledečih razlogov:

Izhod goriško soške doline je loška dolina, prelaz Predil in železniško omrežje Trbiž. Po teh krajih vodi glavna državna cesta. Z izseljevanjem prebivalstva iz Loga pod Mangartom bi uprava cest – prelaza Predil ostala zanemarjena, ter bi Soška dolina izgubila na tujskem prometu – turizem, letoviščarski kraji, ki je posebno znan Log pod Mangartom, z ozirom na ugodno klimo in higijenski položaj prebivalstva.

Za gospodarski in socialni obstoj prebivalstva v Logu brez zaposlitve v rudniku je absolutno nemogoč. V poštev bi prišla edino lesna industrija, ker pa so nam Italijani, kakor tudi sedaj pod angleško upravo, so nam izkoristili preko 90% gozdov, bi lesna industrija zmogla komaj z 10% naših rudarjev za največ pet let. Pripominjamo pa, da bi s tem ostanke naših gozdov popolnoma uničili.

Iz gornjih razlogov prosimo in pozivamo iz gospodarskih, socialnih, kot tudi gospodarsko-političnih razlogov, da Komisija za verificiranje mej francoske črte, naj v polni meri upošteva našo zahtevo in težnjo, da pri upravi rudnika, ki je pripravljena obdržati nas delavce izposluje pogodbo, da še nadalje bili vslužbeni v rudniku, ter bili plačani potom Kliringa od valute FLRJ.

Obenem pa prosimo, da bi delegacija – Komisija za postavitev mej izposlovala popolno zaščito nas rudarjev v rudniku.

Log pod Mangartom 23.2.1947«

[Sledijo podpisi 96 rudarjev, op. a.] (AS, 1).

THE ESTABLISHMENT OF THE ITALIAN-YUGOSLAV BORDER IN 1947
AND THE MEMORY OF THE COMMUNITY OF LOG POD MANGARTOM

Marko KLAVORA

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

e-mail: marko.klavora@zrs.upr.si

SUMMARY

Concerned about their jobs in the Rabelj lead and zinc mine, the miners of Log pod Mangartom wrote to the Government of the People's Republic of Slovenia in February 1947 urging it to intercede on their behalf with the (Italian) administration of the mine to secure their employment.

Following the Paris Peace Conference the mine was to be awarded to Italy, whereas the French proposal stipulated that the villages Log pod Mangartom, Strmec and Predel would remain on the other side of the border, in Yugoslavia. For the ninety-six miners who signed the letter and their families, this entailed the loss of their main income which was vital for their subsistence in an Alpine environment characterised by limited natural resources. The author examines the miners' letter to the Government of the People's Republic of Slovenia through the prism of a community and its members living in a border area (amidst specific social and historical moments and their short-term intersection), by taking into account events of long duration that are manifested in the collective (social) memory of the inhabitants of Log pod Mangartom. Individuals and the community to which they belonged are not perceived as passive observers of the »great« history (relations between Allied forces, introduction of a new socialist system, relations between the two blocs and the Cold War, the Cominform conflict, etc.). Rather, the author's main intention is to demonstrate how individuals (and the community) used their life strategies, ways of life and traditions to oppose, change, adapt and subject themselves to each political change, and particularly to the new political and economic conditions established after the dissolution of the Allied Military Government and the annexation of the former Zone A (in the upper Posočje area) to Yugoslavia.

The choice facing miners (especially young ones) after 1949 when the local political authorities prohibited them from working in the Rabelj mine, was an alternative between seeking work in other (mining) centres in Slovenia (Yugoslavia), competing for scarce work opportunities in minor economic centres in the area and illegal emigration abroad.

Through the use of the oral historical method and on the basis of interviews with members of the local community, the author has demonstrated that in this case, social (collective) memory corresponds to »facts« found in archives, although the viewpoint – »the truth« – of the local community is completely different from or

diametrically opposed to »the truth« of local authority structures. Furthermore, this also proves that the social (collective) memory of a community is not always necessarily transformed, suppressed or misleading and that it is (sometimes) also »applicable« for the reconstruction of events rather than solely for the purposes of analysing how an individual or a collective view, perceive and accept a given event through the process of memory transformation.

Key words: Log pod Mangartom, collective memory, border, minders, Rabelj, oral history

VIRI IN LITERATURA

- AS, 1** – Arhiv Republike Slovenije, AS 1806, ONOO Bovec, t.e. 576, Rudarji Log pod Mangartom Vladi Ljudske Republike Slovenije.
- Č. A. (2008):** Avgusta Černuta, r. 1923. Log pod Mangartom, ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.
- Č. S. (2008):** Srečko Černuta, r. 1927. Log pod Mangartom, ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.
- M. A. (2008):** Anton Mavrič, r. 1938. Log pod Mangartom, ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.
- M. K. (2009):** Karlo Mlekuž, r. 1933. Šempeter, ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.
- M. T. (2008):** Tončka Marka (Možina), r. 1916. Strmec, ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.
- PANG, 1** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), PANG – 173 (KLO Log pod Mangartom), fasc. 5, mapa 31.
- PANG, 2** – PANG, PANG – 460 (Občinski komite ZKS Bovec, 1947–1952), fasc. 1, poročilo, 11. 2. 1948.
- PANG, 3** – PANG, PANG – 460 (Občinski komite ZKS Bovec, 1947–1952), fasc. 1, zapisnik, 8. 9. 1948.
- PANG, 4** – PANG, PANG – 460 (Občinski komite ZKS Bovec, 1947–1952), fasc. 1, zapisnik, 24. 11. 1948.
- PANG, 5** – PANG, PANG – 478 (Okrajni komitet KPJK za Bovško), fasc. 1, zapisnik, 10. 5. 1947.
- PANG, 6** – PANG, PANG – 486 (OK KPS Tolmin, 1947), fasc. 5, zapisnik, 16. 12. 1947.
- PANG, 7** – PANG, PANG – 486 (OK KPS Tolmin, 1947), fasc. 6, postaja NM Bovec, poročilo, 27. 10. 1947.

- PANG, 8** – PANG, PANG – 486 (OK KPS Tolmin, 1947), fasc. 6, postaja NM Bovec, poročilo, 18. 11. 1947.
- PANG, 9** – PANG, PANG – 486 (OK KPS Tolmin, 1948), fasc. 6, Celica KP Log pod Mangartom, 2. 10. 1948.
- PANG, 10** – PANG, PANG – 486 (OK KPS Tolmin, 1948), fasc. 8, zapisnik, 11. 6. 1948.
- PANG, 11** – PANG, PANG – 974, fasc. 74, mapa: Ivan Hlad.
- Š. A. (2008)**: Anica Štrukelj. Log pod Mangartom, ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.
- Š. D. (2008)**: Darko Štrukelj, r. 1934. Log pod Mangartom, ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.
- Š. S. (2008)**: Slavko Štrukelj, r. 1924. Log pod Mangartom, ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.
- T. F. (2008)**: Filip Taraniš, r. 1924. Strmec, ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.
- T. Z. (2008)**: Zofija Valas (Taraniš), r. 1930. Strmec, ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.
- Assmann, J. (2008)**: Communicative and Cultural memory. V: Erll, A., Nünning, A. (ur.): Cultural memory studies. An International and Interdisciplinary Handbook. Berlin, Walter de Gruyter.
- Baskar, B. (2002)**: Dvoumni mediteran. Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju. Koper, Založba Annales.
- Benedict, A. (1998)**: Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Brumen, B. (2000)**: Sv. Peter in njegovi časi. Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter. Ljubljana, Cf.
- Cohen, A. P. (1994)**: Self Consciousness: An Alternative Anthropology of Identity. London, Routledge.
- Cohen, A. P. (2003)**: The symbolic construction of community. London, Routledge.
- Contini, G. (2009)**: Creativity at work: miners and quarrymen in Tuscany. Oral history, 37, 2. Berkhamsted, 64–70.
- Dular, A. (1996)**: Obrti in trgovina na Bovškem. Traditiones, 25. Ljubljana, 151–171.
- Halbwachs, M. (2001)**: Kolektivni spomin. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Klavora, F. (2003)**: Kdo dal podobo je Bovškemu. O zgodovini, življenju, cesti in naseljih na Bovškem. Tolmin, samozaložba.
- Knežević Hočevar, D. (2000)**: Preučevanje mednarodnih meja v geografiji in antropologiji: paradigmatški in konceptualni odnosi. V: Geografski zbornik XXXX. Ljubljana, ZRC SAZU, 82–98.

- Kos, M. (1965):** Gospodarska problematika Bovškega v preteklosti. V: Geografski zbornik IX. Ljubljana, ZRC SAZU, 247–254.
- Kramberger, T. (2001):** Maurice Halbwachs in družbeni okviru kolektivne memorije. V: Halbwachs, M.: Kolektivni spomin. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Križman, S. (1997):** Varuhi reda skozi pol stoletja. V: Zbornik Primorske – 50 let. Koper, Primorske novice, 42–45.
- Lavrenčič, A. (1996):** Migracije prebivalstva iz Kanalske in Ziljske doline na Bovško (od druge polovice 19. stoletja do konca 1. svetovne vojne). Kronika, 2–3. Ljubljana, 39–47.
- Malnič, A. (1998):** Topografija spomina na novo mejo. Acta Histriae, 6. Koper, 331–346.
- Minnich, R. G. (1993):** Socialni antropolog o Slovencih. Zbornik socialnoantropoloških besedil. Ljubljana, SLORI - Amalietti.
- Minnich, R. G. (1995):** The individual as author of collective identities: reconsidering identity formation within a multilingual borderland. V: Šumi, I., Venosi, S. (ur.): Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline. Ukve, SLORI, 159–175.
- Minnich, R. G. (2000):** Under the Linden Tree. A Slovenian Life on A Contested State Frontier. V: Halpern, J. M., Kideckel, D. A. (ur.): Neighbors at War. Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture, and History. University Park, Pennsylvania State University.
- Močnik, R. (1999):** 3 teorije. Ideologija, nacija, institucija. Ljubljana, Cf.
- Močnik, R. (2001):** Meja in identiteta. V: Fanuko, N. (ur.): Tomizza i mi. Umag, Pučko otvoreno učilište »Ante Babić«, 115–130.
- Passerini, L. (2008):** Ustna zgodovina, spol in utopija. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Portelli, A. (2007):** L'uccisione di Luigi Trastulli (Terni 17 marzo 1949). La memoria e l'evento. V: Portelli, A.: Storie orali. Racconto, immaginazione, dialogo. Roma, Donzelli, 25–58.
- Rigby, S. H. (2006):** History, discourse, and postsocial paradigm: a revolution in historiography? History and theory, 45 (February). Middletown, 110–123.
- Rožac Darovec, V. (2005):** Do koder seže spomin. V: Rožac Darovec, V. (ur): Meje in konfini. Koper, Založba Annales, 43–114.
- Sedmak, D. (1994):** Ekonomaska in politična migracija prebivalstva na Bovškem v letih 1850 do 1940. V: Moritsch, A., Tributsch, G. (ur): Soški protocol. Celovec - Dunaj - Ljubljana, Mohorjeva, 79–125.
- Shalins, P. (1989):** Boundaries. The making of France and Spain in the Pyrenees. Berkley, University of California Press.
- Sivini, G. (2009):** Il banchiere del Papa e la sua miniera. Lotte operaie nel villaggio minerario di Cave del Predil. Bologna, Il Mulino.

- Skočir, S. (2002):** Čas zavezniške vojaške uprave v coni A Julijske krajine v spominih prebivalcev Kobarida (diplomsko delo). Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Štrukelj, S. (1997):** avtobiografski zapis »Od Predila pa do Kluževih vrat«. Pri avtorju.
- Šušmelj, J. (2009):** Trpko sosodstvo. Nekateri vidiki odnosov med obema sosodnjma džavama v obdobju 1946–2001. Trst, Založništvo tržaškega tiska ZTT-EST.
- Vadnjal, J. (2004):** Posoški rudarji v rudniku Rabelj skozi čas. V: Kofol, K. (ur.): Bovški zbornik. Ob 800-letnici prve pisne omembe župnije Bovec, 1192–1992. Tolmin, Tolminski muzej.
- Vadnjal, J. (2005):** Predor v Logu pod Mangartom. Log pod Mangartom, KS Log pod Mangartom.
- Vadnjal, J. (2009):** Domovanje v raju. Zgodovina Loga pod Mangrtom. Tolmin, Tolminski muzej.
- Verginella, M. (1998):** Istrsko podeželje v vrtincu revolucije. Acta Histriae, 6. Koper, 203–214.
- Vovelle, M. (2004):** Ideologije in mentalitete. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Wilson, T. M., Donnan, H. (2000):** Nation, state and identity at international borders. V: Wilson T. M., Donnan, H. (ur.): Border identities. Nation and state at international frontiers. Cambridge, Cambridge University Press, 1–30.